

JONATHAN FREEDLAND

SKUTOČNÝ PRÍBEH SLOVÁKA,
KTORÝ UŠIEL Z OSVIENČIMU,
ABY VAROVAL SVET

**MAJSTER
ÚTEKOV**

Jonathan Freedland
THE ESCAPE ARTIST

Copyright © 2022 by Jonathan Freedland
Translation © 2023 by Otakar Kořínek
Jacket design © 2023 by Barbara Baloghová
Slovak edition © 2023 by IKAR, a.s.

*Preklad diela podporil z verejných zdrojov
formou štipendia Fond na podporu umenia.*

u. fond
na podporu
umenia

ISBN 978-80-551-9213-0

*Môjmu otcovi
Michaelovi Freedlandovi,
1934 – 2018
Jeho pamiatka je požehnaním*

Obsah

<i>Autorova poznámka</i>	7
<i>Mapy</i>	9
Prológ	13

PRVÁ ČASŤ: Prípravy

1. Hviezda	21
2. Päťsto ríšskych mariiek	31
3. Deportovaný	38
4. Majdanek	44

DRUHÁ ČASŤ: Tábor

5. Boli sme otroci	55
6. „Kanada“	67
7. Konečné riešenie	73
8. Veľký obchod	82
9. Rampa	90
10. Muž s pamäťou	100
11. Brezinka	107
12. „Bolo to nádherné“	117

TRETIA ČASŤ: Útek

13. Útek je šialenstvo	129
14. Ruské lekcie	134
15. Úkryt	140
16. Nechajte môj ľud ísť	145
17. V podzemí	152
18. Na úteku	156
19. Prechod hraníc	164

ŠTVRTÁ ČASŤ: Správa

20. Čierne na bielom	175
21. Boží muži	185
22. Čo môžem urobiť?	190
23. Londýn bol informovaný	197
24. Maďarská saláma	207

PIATA ČASŤ: Tieň

25. Svadba s pištoľami	221
26. Nový národ, nové Anglicko	232
27. Kanada	242
28. Viem o inej ceste von	251
29. Kvety prázdnoty	259
30. Tolkí, že sa nedali zrátať	264

<i>Podakovanie</i>	275
<i>Postskriptum</i>	278
<i>Autorské práva na fotografie</i>	286
<i>Poznámky</i>	287
<i>Bibliografia</i>	323
<i>Register</i>	330

Autorova poznámka

Keď som mal devätnásť rokov, zašiel som do kina Curzon v Londýnskej štvrti Mayfair na deväťhodinový dokument *Šoa*. Nešlo o normálny zážitok z návštevy kina. Jednak pre dĺžku filmu a jednak pre publikum. V kinosále sedeli tí, čo prežili holokaust. Môj priateľ sa dopustil chyby, že si priniesol vrečko popcornu, ale veľa z neho nezjedol. Len čo začal chrúmať, nahla sa k nemu žena zo susednej lavice a poriadne ho plesla po stehne. S výrazným prízvukom, pripomínajúcim predvojnovú Európu, ho pokarhala: „Nemáš ani štipku úcty?“ Film vo mne zanechal hlbokú stopu, no jeden z tých, čo v ňom prehovorili, sa mi vpísal do pamäti výraznejšie než ostatní. Volal sa Rudolf Vrba. Vo filme podáva svedectvo o najprísernejších hrôzach v ľudských dejinách, o hrôzach, ktorých bol svedkom, o hrôzach, ktoré prežil. Iba stručne spomenul niečo výnimočné, skutočnosť, vďaka ktorej sa stal jedinečný medzi tými, čo prežili holokaust. Ako devätnásťročný, nie starší ako ja, keď som bol na tom filme, ušiel z Osvienčimu.

Na jeho meno a tvár som nezabudol, hoci v nasledujúcich desaťročiach ma zarážalo, ako málo ľudí o ňom čo len počulo. A potom po približne tridsiatich rokoch od návštevy kina v roku 1986 som sa k Rudolfovi Vrbovi opäť vrátil. Žili sme vo veku postpravdy a klamu, keď sa sama pravda ocitala pod útokom – a vtedy som si znova spomenul na muža, ktorý bol ochotný riskovať všetko, aby sa svet dozvedel o strašnej pravde ukrytej pod horou lži.

Začal som sa bližšie zaoberať životom Rudolfa Vrba, našiel som zopár ľudí, ktorí ešte žili, ktorí ho poznali alebo s ním spolupracovali

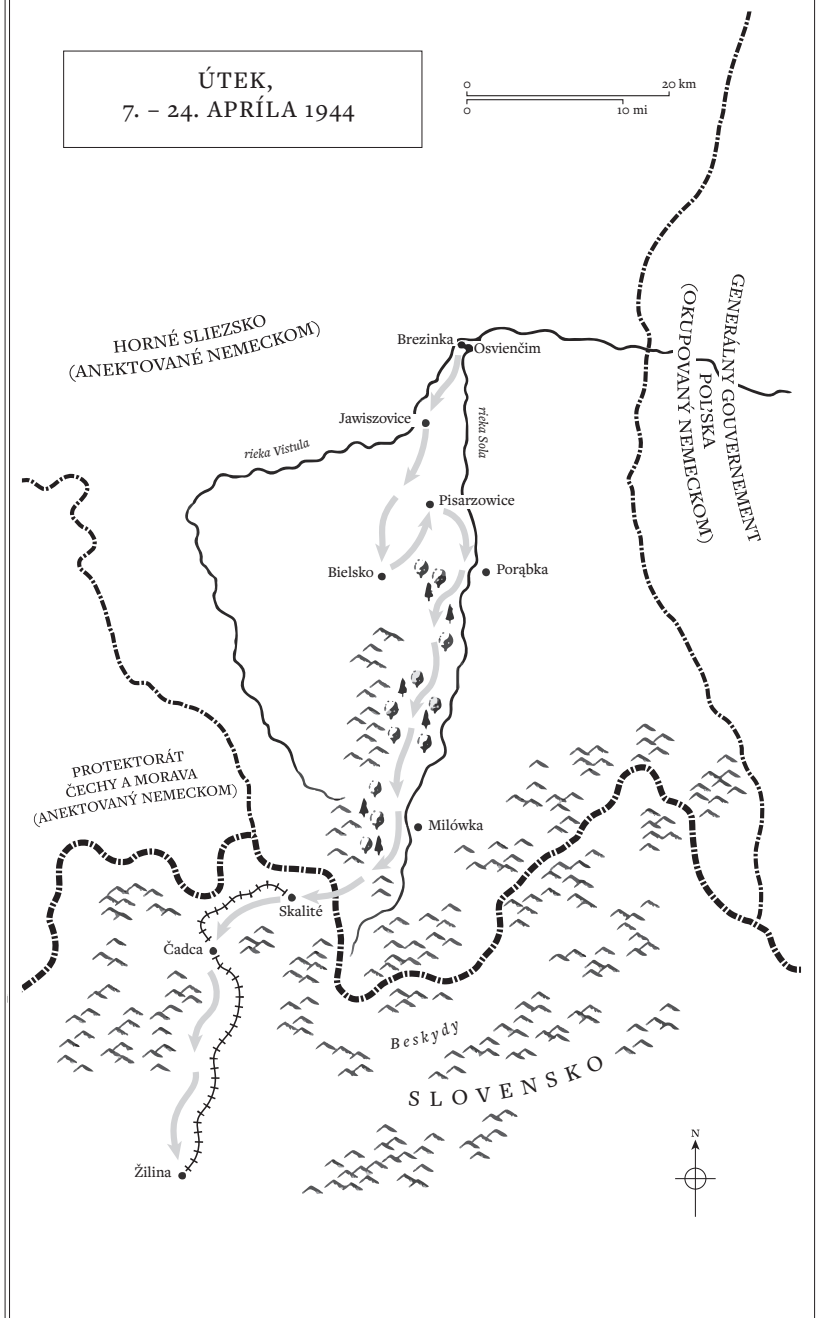
a mali ho radi. Vysvitlo, že jeho mladistvá láska a prvá žena Gerta, vtedy už deväťdesiattriročná, žije sama v Muswell Hill na severe Londýna. Strávili sme spolu v jej záhrade vyše desať popoludní onoho morového roka 2020, zhovárali sme sa o mladom mužovi, ktorý sa vtedy volal Walter Rosenberg, a o svete, ktorý obaja poznali. Odovzdala mi červený kufor plný Rudiho listov, niektoré prekypujúce takmer neznesiteľnou osobnou bolesťou. O niekoľko dní po našom rozhovore, keď mi už Gerta všetko dopodrobna vyrozprávala, zatelefonovala mi jej rodina, že zomrela.

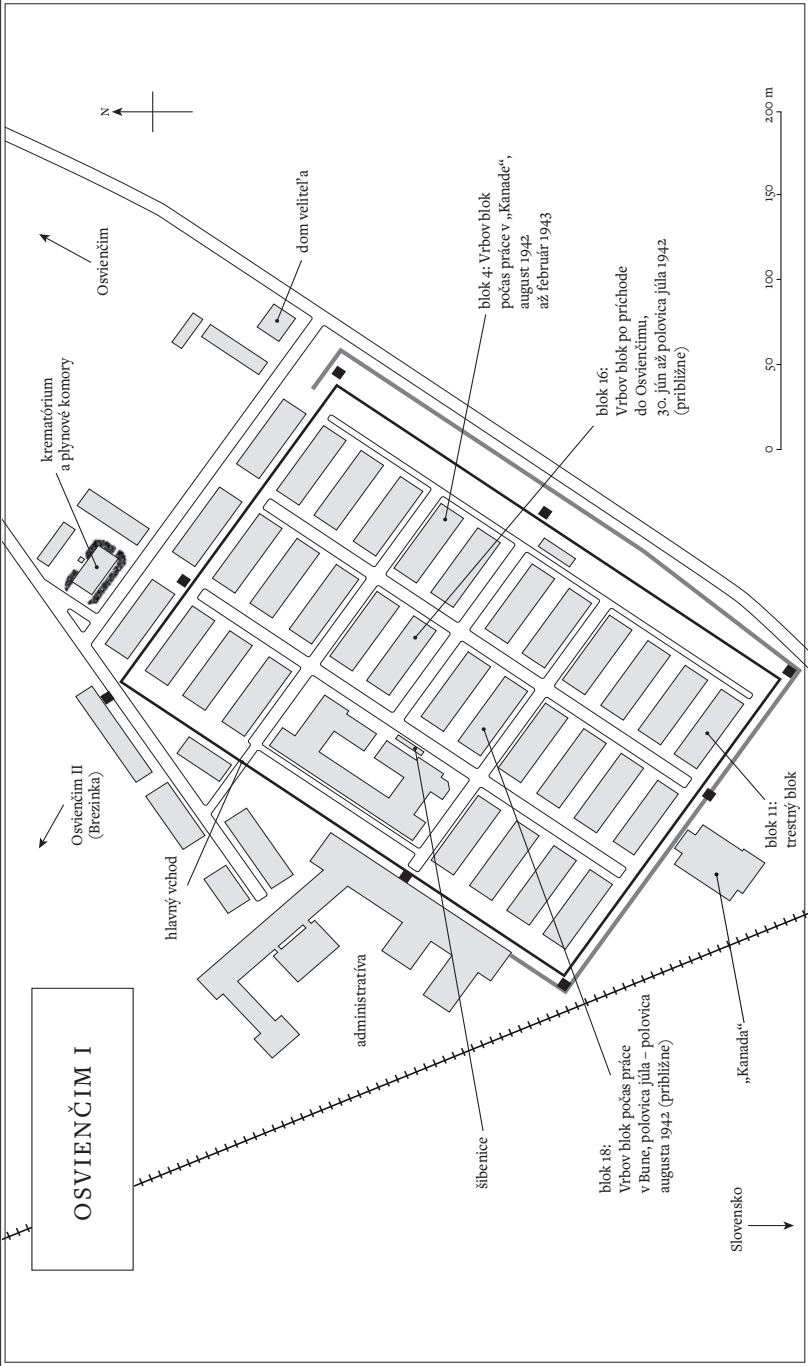
Rudiho druhá žena a vdova Robin žila v New Yorku. Aj s ňou sme sa zhovárali celé hodiny. Doplnila mi príbeh muža, akým sa stal Rudolf Vrba, spomienky, s ktorými sa jej zdôveril, s láskou, akú k sebe pociťovali. Keď som ju počúval a zahĺbil sa do úradných dokumentov, svedectiev, pamätí, listov, vtedajších správ a historických opisov, na ktorých je táto kniha založená, čoskoro mi bolo jasné, že toto je čosi viac než len pravdivý opis bezprecedentného útoku. Je to zároveň príbeh o tom, ako môže história zmeniť život aj celých generácií. Ako môže rozdiel medzi pravdou a klamstvom znamenať aj rozdiel medzi životom a smrťou. A ako môžu ľudia odmietajúť možnosť vlastnej smrti dokonca aj vtedy, keď je ich smrť istá. Tieto myšlienky boli zjavné a živé v Európe štyridsiatych rokov minulého storočia. Majú však novú, hrozivú ozvenu aj v dnešných časoch.

Popri tom všetkom som si uvedomil, že je to aj príbeh o tom, ako možno ľudí dohnať až na samu hranicu existencie, a predsa vydržia. Ako tí, čo boli svedkami nespočetných úmrtí, si napriek tomu môžu zachovať schopnosť a silnú túžbu po živote. A ako čin jednotlivca, hoci tínedžerského chlapca, môže prikloniť oblúk dejín, ak aj nie k spravodlivosti, tak k čomusi ako nádej.

V ten večer som odchádzal z kina presvedčený, že meno Rudolf Vrba si zaslúži stáť po boku Anny Frankovej, Oskara Schindlera a Prima Leviho v prvom šíku príbehov príznačných pre holokaust. Ten deň možno nepríde. Ale môže sa stať, že prostredníctvom tejto knihy Rudolf Vrba uskutoční ešte posledný útek – možno unikne z našej zábudlivosti a ostane v pamäti.

ÚTEK,
7. - 24. APRÍLA 1944

Prológ

7. apríl 1944

Po dňoch odkladania, po týždňoch intenzívnych príprav, po mesiacoch, keď sme sledovali neúspešné pokusy iných, po dvoch rokoch, keď sme videli, ako hlboko môže klesnúť ľudská bytosť, tá chvíľa je konečne tu. Čas ujstí.

Obaja väzni tam už boli, čakali na určenom mieste. Bez slova prikývli – *ideme na to*. Walter a Fred neváhali. Vyliezli hore na hranicu dosiek, našli otvor a jeden za druhým sa spustili dnu. Ich kamaráti hneď nato zasunuli na miesto dosky nad ich hlavami. Jeden z nich šepol: „*Bon voyage*.“ A potom všetko stíchlo a stemnelo.

Walter sa okamžite pustil do práce. Vybral *machorku*, lacný sovietsky tabak, o ktorom sa dozvedel, pripravený podľa pokynov – namočený do petroleja a usušený. Opatrne ho začal vtlačať do štrbín medzi doskami, občas naň zľahka fúkol, aby zapadol, kam treba, a v duchu sa modlil, aby sa sovietsky vojnový zajatec nemýlil a úskok, ktorý ho naučil, vyšiel – že pach machorky odradí vetriace psy. Nespoliehali sa však výhradne na to. Poistili sa ešte tak, že impregnovaný tabak hojne rozhádzali aj po okolí úkrytu, takže esesácky pes sa tam vôbec nepriblíži. Ak sa slová muža z Červenej armády ukážu spoľahlivé, Walter a Fred sa budú môcť ticho a nerušene krčiť v tejto diere pod naukladaným drevom presne tak dlho, ako potrebujú – tri dni a tri noci.

Walter pozrel na fosforeskujúce ručičky svojich hodiniek. Čas sa vliekol. Najradšej by bol vstal a vystrel sa, ale nič také sa nedalo urobiť. Ruky a nohy mu trpeli, no vedel, že to bude musieť zniesť a zniesť to potichu. Aj rozprávať bolo riskantné. V jednej chvíli nahmatal Freda,

ktorý bol o šesť rokov starší ako on, a stisol mu ruku. Walter mal devätnásť rokov.

Čo to bolo? Kroky – a blížia sa. Je to pre Waltera a Freda koniec tak krátko potom, ako sa do toho pustili? Obaja podvedome siahli po britvách. V jednom mali jasno – ak ich chytia, nenechajú sa vypočúvať. Skoncujú so sebou v tejto jame. Úkryt premenia na hrob.

Esesáci by ich tam, pravdaže, nenechali. Odtiahli by ich mŕtvolky do tábora. Tam by ich nabodli na vidly alebo zavesili na šibenicu, na krku s výstrahou, že takto pochodí každý, kto sa pokúsi o útek. Z ich mŕtvol by si urobili trofeje.

Walter mal s každou sekundou napätejšie nervy. Ich úkryt je taký malý, tesný. No potom kroky, ak to boli kroky, zatíchlí.

Prišlo to v ten piatok o šiestej večer – jačanie sirén. Rev, od ktorého sa triasol vzduch a v žilách tuhla krv, zavýjanie tisícrovej vlčej svorky. Obaja to počuli veľakrát, zvuk taký prenikavý, že ešte aj esesáci si prstami zakrývali uši. Bolo to desivé, ale všetci väzni to vítali – znamenalo to, že prinajmenšom jeden z nich chýbal na večernom nástupe a možno z Osvienčimu ušiel.

Pre Freda a Waltera to bolo znamenie. Pohli sa z hlavného priestoru, ktorý mohol pojať štyroch, a natesnali sa do bočného, čo bol akýsi výklenok, kde bolo miesto iba pre dvoch. Bolo to myslené ako ochrana navyše – úkryt v úkryte. Ležali tam nehybne bok po boku. Pre Waltera to bola takmer úlava. Čakanie sa skončilo. Začína sa súboj. Každý si previazal ústa kúskom flanelu, aby sa zakašľaním neprezradil – a neprezradil toho druhého. Pohybovali sa iba fosforeskujúce ručičky hodínok.

Nevidia to, ale vedia, aký následok bude mať siréna. A onedlho ho už počuli – rozbehol sa lov na ľudí. Dupot dvoch tisícov párov číziem, velitelia nadávali a štekali rozkazy – *revali* ich, ďalší útek, to už bola potupa, keďže k jednému došlo iba pred niekoľkými dňami – psy so slinami v papuliach, keď zachytia čo len náznak krehkého roztraseného ľudského života, dvesto psov, vycvičených a upriamených práve na toto. Esesáci prehládajú každý výstupok, každú priehľbinu. Prečesú všetko krovie, nazrú do každej priekopy a zasvietia do každého zákopu rozľahlej metropoly smrti, akou bol Osvienčim. Pátranie sa začalo a potrvá tri dni.

Fred a Walter to všetko presne poznali, lebo nacisti na to mali postup, od ktorého sa nikdy neodchýlili. Túto vonkajšiu časť tábora,

kde väzni otrocky pracovali, strážiili iba vo dne počas prác. V noci tam nebolo treba strážiť, lebo všetkých väzňov nahnali do vnútorného tábora a ten bol obkolesený dvojitém elektrifikovaným plotom. Z tohto pravidla existovala iba jediná výnimka. Ak chýbal väzeň, predpokladalo sa, že je na úteku, a tak nacisti obsadili vonkajšie strážne stanovištia a na každej strážnej veži bol muž s gulometom.

Takto to bude v nasledujúcich sedemdesiatich dvoch hodinách, keď bude prebiehať pátranie. Potom sa dospeje k záveru, že utečenec, prípadne utečenci sa dostali von. Od tej chvíle prípadne gestapu prehľadať širšiu oblasť a nájsť ich. Tých, čo strážiili vonkajší obvod, stiahnu a obvod ostane nestrážený. To znamenalo, že v ochrane vznikne medzera. Vlastne ani nie medzera, iba štrbina. Ak sa väzňovi dajako podarí ukrývať sa počas troch dní a nocí po vyvolaní poplachu vo vonkajšom priestore, keď ho esesáci a ich psy hľadajú, v štvrtú noc môže preniknúť do vonkajšieho nestráženého tábora. Môže ujsť.

Walter začul známy hlas. Vražedný ožran Unterscharführer Buntrock kúsok od nich vydával rozkazy podriadeným. „Pozrite sa za tie dosky,“ vrazil. „Rozum do hrsti!“

Fred a Walter sa objali. Esesáci sa blížili. Počuli, ako sa škriabu hore na dosky, pomedzi ktoré sa dolu do dutiny trúsili kúsky hliny. Boli tak blízko, že Walter počul ich dychčanie.

Potom prišli psy, labami škrabotali po doskách, vetrili, prechádzali z dosky na dosku, ich dych bolo počuť cez drevené steny a strop. Mýlil sa ten sovietsky väzeň, pokiaľ ide o ten jeho špeciálny tabak? Alebo Walter zle porozumel jeho pokynom? Prečo tie zvery pach ešte neodohnal?

Walter vzal do ruky tentoraz namiesto britvy nôž. Nebodne ním seba, ale prenasledovateľov. Prudko mu búšilo srdce.

No tá chvíľa sa akoby zázrakom pominula. Esesáci a psy sa vzdávali. Fred a Walter si s uľahčením dovolili vo svojej dvojitej rakve mierny úsmev.

Úľava však netrvala dlho. Po celý večer až hlboko do prvej noci sa blížili kroky a brechot psov a potom sa to zasa vzdávalo. Naberalo to na silu a utíchalo, bolo to hlasnejšie a vzápätí tichšie, potom znova hlasno, keď sa pátrači ustavične vracali na to isté miesto tábora. Walter si navrával, že v hlasoch esesákov cíti sklamanie, keď znova a znova

prehľadávali tú istú časť. Počul ich nadávky, keď druhý a potom tretí raz skúmali naukladané dosky a prečesávali oblasť, ktorú už dva razy prečesali.

Obaja túžili trocha sa uvoľniť alebo sa vystrieť, ale netrúfali si. Walter si chcel zahriať ladové ruky a nohy, ale aj pri najmenšom pohybe sa mu zarezal do tela páľčivý krč. Ak jeden zadriemal, druhý napäto striehol na náznak dajakého zvuku v blízkosti. Ani spánok neprinášal úľavu, len nekonečné nočné mory, keď tam uväznení trčali – peklo pod zemou a ešte väčšie peklo hore.

Potom sa ozvala ranná zmena, známe zvuky otrockej roboty. V tej časti sa stavalo, povetrím sa niesol buchot dosiek a kovu, brechot psov a krik esesákov a ich poskokov. Fred a Walter nerátali s tým, že by ich drevený úkryt rozobrali – dosky neboli označené, tak skoro ich zrejme nepoužijú –, no vydýchnuť si nemohli. Prešlo možno desať hodín, kým hluk utíchol a zmena odpochoďovala späť do barakov.

Obaja sa správali ticho. Vedeli, že vo vnútornom tábore esesáci prehľadávajú každú budú, sklad, umyváreň, latrínu a kôľňu, hore nohami obracajú každý barak. Aj v tom mali systém – pátrali v zužujúcich sa kruhoch s vetriacimi psami. A keď dospeli do stredu najmenšieho kruhu, začali odznova.

Neraz boli tak blízko, že Walter pokladal za zázrak, že ich už dávno neobjavili. Fred to videl inak. „Hlupáci sprostí!“ uľavil si, keď nehrozilo, že by to vonku začuli. Možno to bol len mimovoľný výbuch úľavy. Po dvadsiatich štyroch hodinách nevládal jesť a piť o nič viac ako Walter. Do úzkej chodby si uložili aké-také zásoby – zopár pecňov chleba starostlivo rozlámaných na dávky, margarín a fľašu so studenou kávou. Pri napätých, vybičovaných nervoch však ani jeden nemal žalúdok niečoho sa z toho dotknúť.

Hodiny sa pomaly vliekli celú sobotu a nadišla nedeľa. Obaja sa zhodli, že zariskujú. Prvý raz od chvíle, ako sa rozozvučali sirény, prešli z výklenku do trocha väčšieho priestoru celej skrýše. Walter si síce dal záležať, aby impregnovaný tabak vtlačil do štrbín v stene a v strope, ale všetky nezapchal – cez niektoré prenikala mrazivá ranná hmla.

Od nehybného ležania zmeraveli. Fred nemohol pohnúť pravou rukou a v prstoch stratil všetok cit. Walter mu masíroval pravé plece, aby rozprúdil krv. Vo väčšom priestore však nezostali dlho.

Esesáci stále pátrali. Fred a Walter razom stuhli, keď začuli dvoch Nemcov zopár metrov od nich. Bolo skoré popoludnie a počuli každé ich slovo.

„Nemohli ujsť,“ uvažoval jeden z Nemcov. „Určite sú ešte v tábore.“

Obaja začali špekulovať, kde by sa Fred a Walter mohli ukrývať. Jeden zrejme na čosi ukazoval. „Čo tamtá hromada dreva?“

Walter a Fred střípli.

„Myslíš, že by mohli byť pod ňou?“ pridal sa druhý hlas. „Možno si tam zriadili malý prístenok.“

Prvý to pokladal za nepravdepodobné. Nahlas rozmýšľal: „Psy tu boli aj desaťkrát. Ak si, pravda, tí Židia nevymysleli dajaký šikovný spôsob, ako im znemožniť, aby zavetrili ich pach.“

Nasledovala výmena názorov, potom slová „vyplatí sa to skúsiť“ a bližšie sa kroky.

Walter opäť chytil nôž. Fred takisto.

Obaja Nemci vyliezli na hranicu dreva a začali ju dosku po doske rozkladať. Najprv prvú vrstvu, potom druhú a napokon s istou námahou tretiu a štvrtú.

Keby s tým začali o desať sekúnd neskôr, bolo by neskoro. Nestalo sa to prvý raz, možno už ôsmy alebo deviaty, keď Walterovi zachránila život šťastná náhoda a v tomto prípade nemohla byť načasovaná dokonalejšie.

V dialke sa z ničoho nič strhol ruch, ozývali sa vzrušené hlasy. Fred a Walter počuli, že muži nad nimi ustali v práci a zrejme natrčali uši, čo sa stalo. Prešla sekunda. Potom ďalšia. Napokon jeden z nich povedal: „Už ich majú! Pod... Pohnime sa!“ A Walter s Fredom počuli, že tí, čo ich len-len že neobjavili, odchádzajú.

Nedeľná noc prešla do pondelkového rána. Začalo sa odratúvanie. Walter sa díval na ručičky hodínok, vediac, že ak vydržia ešte o čosi dlhšie...

Prišla ranná zmena a s ňou rovnaký hluk, rovnaký brechot ľudí i psov, čo potrvá ešte desať hodín, pričom každá minúta bude ubiehať mučivo pomaly.

Napokon sa *Kommando* vrátilo do barakov. Tri dni sa onedlho skončia.

Walter a Fred o pol siedmej začuli to, po čom tak túžili. Zaznelo to hlasno: *Postenkette abziehen! Postenkette abziehen!* Bol to rozkaz stiahnuť sa z vonkajšieho okruhu strážnych veží, letelo to po celom obvode z jednej veže na druhú, keď sa to blížilo, nadobúdalo to na sile, pri vzdávaní to slablo, až to napokon obletelo celý obvod. Fredovi a Walterovi

zneli tieto slová v ušiach ako najkrajšia hudba – hoci ich hrmeli muži, ktorí ich zotročovali a po stovkách a tisícoch vraždili ich spoluväzňov.

Bolo to priznanie porážky, potvrdenie neúspechu pri hľadaní dvoch ujednených väzňov.

Postup SS vyžadoval, aby sa vyprázdnil vonkajší okruh strážnych veží a celý kordón sa mal stiahnuť do vnútorného tábora. Walter počul, ako sa esesáci vracajú na užší okruh strážnych veží. Bol to závažný nedostatok osvienčimského systému, medzera, vďaka ktorej Fred a Walter dlho plánovali útek.

Priam bolestne ich nutkalo rýchlo konať, ale ovládli sa. Najprv sa museli dostať z bočného výklenku. Walter sa plazil kúsok po kúsku, no aj pri tom mu vystrelovala do rúk, nôh, trupu a krku ostrá bolesť. Svaly mal strpnuté a studené, prvé pohyby trhané a neisté, akoby sa jeho telo muselo znova naučiť základné motorické funkcie. Obom to trvalo dlho, ale konečne sa ocitli v hlavnej časti. Robili drepy, vystierali sa, krútili zápästiami a chodidlami. V tme sa objali.

Zhlboka sa nadýchli a dlaňami sa zapreli do stropu, chceli spodnú dosku nadvihnúť. Nepohla sa. Skúsili to na inom mieste. Stále nič. Je to osudná chyba ich plánu? Zavreli sa nevedomky vo vlastnej hrobke? To jediné si nevyskúšali, hoci na to mysleli. Predpokladali, že ak môžu dosku položiť, budú ju môcť aj odstrániť. No dvíhať dosky zhora je ľahké, keď odstraňujete jednu po druhej. Nie však zospodu, keď nadol tlačí ťarcha všetkých.

Zapierali sa spoločne, dychčali od bolesti a podarilo sa im spodné dosky o kúsok nadvihnúť. To však stačilo, mohli ich posunúť nabok. Fred sa s úsmevom obrátil k Walterovi. „Chvalabohu za tých Nemcov, ktorí nás skoro našli,“ šepol. „Keby tie horné dosky neodsunuli, boli by sme v pasci.“

Trvalo to dlhšie, než si predstavovali, ale napokon sa v strope ich domova od piatka zjavil otvor. Uvideli mesiacom zaliatu oblohu.

Opäť pozbierali všetky sily, nadvihovali a posúvali dosky, až sa mohli s nadľudskou námahou vytiahnuť hore a von. Konečne, podarilo sa. Sú vonku zo skrýše.

Ale ešte nie sú preč z tábora. Ostáva im ešte veľa prejsť, kým budú môcť povedať, že sú prví dvaja Židia, ktorí sa kedy dostali z Osvienčimu a ostali na slobode. Tak či onak, tínedžerského Waltera Rosenberga sa zmocnila radostná nálada – nie však prvý raz. Toto totiž nebol jeho prvý útek. A nebude ani posledný.

PRVÁ ČASŤ

Prípravy